

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА ГІДРОНІМІЯ КАРПАТ. ІІІ*

Стаття продовжує розпочатий раніше цикл публікацій, присвячений вилученню прошарку старожитньої слов'янської (праслов'янської) гідронімії карпатського ареалу.

Берендѣй – потік, п. Білої Тиси л. Тиси л. Дунаю [9, с. 43]. Йдеться про фонетичну адаптацію угорським етносом давньосхіднослов'янського рефлекса псл. діал. **Pręd-ějъ* (~ **pręsti* ‘прясти’) > угор.

* Продовження. Початок див.: Праславянская гидронимия Карпат. I // Актуальные вопросы славянской ономастики. – Гомель, 2002. – С. 94-101; Праслов'янська гідронімія Карпат. II // Студії з ономастики та етимології. – 2004. – К., 2004. – С. 83-89. Цій же проблематиці присвячено нашу статтю “Із слов'янської гідронімії. I: укр. *Боржава*” у Наукових записках Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1 (ІХ). – Ч. 1 (Ономастика). – С. 94-96.

**Perendej* із подальшим закріпленням в мовленні слов'янського населення вторинної форми. Вторинне **Perendej* зазнало нових змін унаслідок дії народної етимології (пор. перехід початкового **П-* > *Б-*), очевидно, під впливом антропоніма *Берендей*. Етимологічна атракція супроводжує кожен конкретний випадок втрати зв'язку між апелятивною лексикою і залежною від неї ономастикою.

Щодо еволюції слов'янських лексем, побудованих за такою структурною схемою, в угорській мові пор. угор. *gerenda* 'балка, брус', котре відбиває місцевий рефлекс псл. **gręda* (: болг. *gręda* 'балка, брус; колода', укр. зкрп. *геренда* 'сволок' – зворотне запозичення з угорської) [5, с. 19]. Стосовно мотивації пор. рос. *Пряльня* – гідронім (*Пряльне*; колишня Смоленська губ. [21, III, с. 804]) < **prędl-ъna* (дериват від основи дієприкметника на *-l-* ~ **pręsti*). В аспекті реалізації псл. *ě* як *e* у діалектах Закарпаття, пор. **Kajměrъ*, збережене в основі гідроніма *Kaimér* (див. нижче).

Імовірне й інше тлумачення походження назви, а саме – як наслідок відпадиння другого компонента складеного гідроніма, тобто апелятива *потік* у первісному **Берендей-потік*, де перша частина – антропонім, пор. сучасне укр. *Берендеев* – прізвище [10, с. 62] < *Берендей* – особова назва.

Жд'умир [Жд'умир'] – ріка, л. Вечі л. Латориці л. Бодрогу п. Тиси л. Дунаю [9, с. 194]. Імовірні два напрямки тлумачення похідності гідроніма: а) як старого посесивного (на *-jъ*) утворення від слов'янського автохтонного композитного імені **Žьdimirъ* (пор. його збереження в основі рос. *Ждимиря*, XVI в. – ойконім у Нугорському стані Орловського повіту [11, с. 333] < **Жьдимир-ja*) < **Žьdimir-jъ* (перша частина особової назви дорівнює формі імперативу від **žьdati*, друга – іменнику **mirъ*); б) як перенесення на потік відантропонімної (на *-jъ*) назви пізніше зниклого контактного топооб'єкта (наприклад, населеного пункту). У будь-якому разі назва має глибоку хронологію: або як прагідронім **Žьdimirjъ*, або як аналогічний праойконім.

Kaimér – потік (без точного місця локалізації на Закарпатті) [8, с. 113]. Очевидно, *Kajmэр*. Гідронім можливо пояснювати: а) як посесивний (на *-jъ*) дериват праслов'янського рівня від слов'янського автохтонного композитного імені **Kajměrъ* (перший компонент дорівнює формі імперативу до **kajati(se)*, другий – іменник **měrъ*; пор. варіант **Kajmírъ* > ст.-пол. *Kajmir* (*Kajmirus*), 1398 р. [19, II/3, с. 530] > **Kajmэр-jъ* (із пізнішим ствердінням кінцевого *-p*); б) як перенесення на потік відантропонімної (на *-jъ*) назви пізніше зниклого контактного топооб'єкта (наприклад, населеного пункту). Як і в по-

передньому випадку, назва потенційно давня, будучи первісно або прагідронімом **Kaĵmĕrĵь*, або аналогічним праойконімом.

Щодо рефлекса псл. *ĕ* як *e* в інших українських діалектах пор. *тpenуѡа* ‘пліткарка’ [14, 4, с. 133] < **trĕpati(se)*, *б’ѣлка*, *д’ѣд*, *сн’ѣг* та ін. (говірки Чернігівської обл.; див.: [7, с. 201]) < **bĕľka*, *dĕdъ*, *snĕgъ*.

Кісва (1373 р. – “*Kozou alio nomine Borkut*”; 60 pp. XIX ст. – *Kisva*; 20 pp. XX ст. – *Кусва*, *Кѡсва*; 30 pp. XX ст. – *Kosovská řeka*) – ріка, п. Тиси п. Дунаю [9, с. 251]. Судячи зі структури, це досить старе утворення. Зокрема, йдеться про діал. **Ko-sъva* – гідронімізована префіксальна (у ролі префікса – займенник **ko-*) форма іменника, співвідносного з **-sъvati* (апофонічний варіант стосовно **sovati*). Пор. апелативний девербатив з іншим префіксом **pro-sъva* (: блр. *прѡсва* ‘болт у віконниці, що просувається крізь дірку у віконній рамі’) паралельно до **pro-sova* (: рос. діал. *просѡва* ‘засув упоперек дверей чи вікон’) [1, с. 89].

Вказана основа реалізувалась і в ономастиконі інших слов’янських ареалів. Пор., передусім гідроніми: рос. *Посва* – ріка (бас. Двиня) [4, с. 158] < **Po-sъva* (пор. ще давню географічну назву на території сучасної Угорщини (питомо слов’янська територія, захоплена в добу Середньовіччя мадярськими племенами) *Poszva* [16, с. 103] ~ пол. *Poswa* – антропонім [17, с. 8933], *Косва* – водний об’єкт у басейні Камі [21, II, с. 479] – буквальний відповідник до закарпатської назви, *Сосва* (варіант *Созва* – вторинний, з асимілятивною зміною *s-* > *z-* перед дзвінком) – ріка (колишня Архангельська губ. [21, VII, с. 323]), *Сосва*, XVIII ст. – ріка (бас. Обі) [12, с. 352] < **Sъ-sъva*. До цієї ж групи належить і рос. *Несвино* – ойконім (Псковська губ. [22, VI, с. 143]) < **Несва* – особова назва < **ne-sъva*.

У колі перелічених слов’янських префіксальних форм від **-sъvati*, з нашої точки зору, задовільно пояснюється й структура східнослов’янських гідронімів *Осва*, *Осв-ица* на балтійській периферії від Прип’яті до Західної Двини, що їх розглядають як рефлекси псл. **osva* < і.-є. **ak’uā* ‘вода’ [13, с. 53: з літературою]. Дійсно, для такої етимології не існує формальних перешкод, проте розгляд *Осва* як відбиття псл. **O(b)-sъva* ґрунтується на його співвідношенні з рядом явно споріднених лексем, що розрізняються тільки варіюванням префіксальної частини. Ця обставина і змушує зробити висновок про належність *Осва* до цієї парадигми як одного зі словотвірних варіантів. Те саме стосується й польських гідронімів на Мазовші *Oświna* – ріка, *Oświn*, (з *W*-протезою) *Woświn* (*Woswin*, 1284 р.) – озеро, що їх ідентифікують як дослов’янські ~ лит. *ašvā* ‘кобила’ [18, I, с. 156]. Справа в тому, що в разі балтійської етимології (слов’янської

адаптації балтійських форм) основа цих лексем мала би вигляд **Oszw-*. Наявність же звука *š* на місці етимологічного *s* (перед пом'якшеним приголосним) пояснюється в рамках історичної фонетики польської мови, пор. *przeświećlać* 'просвічувати' < **per-svět- ~ *svět* 'світло'. Гідроніми *Ošwin*, *Wošwin*, імовірно, відантропонімі, тобто з **Oswa*, **Woswa* (пор. вище особову назву **Несва*).

Оскільки мотиваційна ознака 'суватися' (про рух води) пов'язана з галуззю гідронімної номінації (пор. досить промовисті пол. *Przysowa* (бас. Одеру, Вісли та ін.), *Przysuwa* (бас. Вісли) [20, с. 227] < **Pri-sova/ *Pri-suva ~ *sovati(sę)*; з *u* під впливом вокалізму презентної основи), назви інших контактних з течією ріки об'єктів (пор. *Kisva* – оронім) доцільно вважати вторинними щодо потамоніма. Варіант *Kosovská řeka* якраз і утворено від такого вторинного топоніма **Kisva* плюс апелятив *řeka*.

Можливо, до дериватів з основою **sъv-* належить і серб. *Пресба* – назва котловини на південь від Дураццо, в якій ще в IX ст. були сербські поселення [6, с. 3]. Включення топоніма до цієї парадигми виправдане тільки якщо розглядати його як метапластичну форму щодо **Пресва* (-б- > -в- як наслідок бетацізму, що реалізується в деяких південнослов'янських діалектах) < **Per-sъva*.

Ростимір, -а (60 pp. XIX ст. – *Rostimir*, 30 pp. XX ст. – *Rostěmir*) – потік, л. витік р. Полуя л. Старої л. Латориці л. Бодрогу п. Тиси л. Дунаю [9, с. 475].

Лексему *Ростимір* можна пояснювати: а) як посесивний (на -*ь*) дериват праслов'янського рівня від слов'янського автохтонного композитного імені **Orstimirь* (перший компонент ~ **orstiti (sę)* 'зростати, вирощувати', як у **Orsti-gojь* > **Rastigojь* > **Raztegojь*, XII ст. – ім'я у давніх альпійських слов'ян [15, с. 59], другий – субстантив **mirь*) > **Orstimir-ь* (із пізнішим ствердінням кінцевого -*p*); б) як перенесення на потік відантропонімної (на -*ь*) назви пізніше зниклого контактного топооб'єкта (наприклад, населеного пункту, пор. *Rostimir* – топонім на Закарпатті [8, с. 48]). В обох випадках назва потенційно давня: або як прагідронім **Orstimirь*, або як аналогічний праойконім. Щодо інших прикладів реалізації основи **Orsti-* в слов'янській ономастиці див. [3, 32, с. 199, 200–201].

Чирока (вар.: *Черока*) – притока Лаборця [2, с. 157]. Якщо фіксація правильна, в назві можна вбачати консервацію псл. **Čiroka* – топонімізація короткої форми жіночого роду ад'єктива **čir-okь(jь) ~ *čirьjь* (: чes. *čirý* 'чистий, прозорий', слвц. *čiry* 'т. с.'; форми наведено за [3, 4, с. 116–117]). В основі мотивації вказівка на якість води. З точки зору структури пор.: **dal'-ekь(jь)* 'далекий', **glyb-*

лъ(ѣ) 'глибокий', *vys-okъ(ѣ)* [див.: 3, 4, с. 184; 6, с. 160), **šir-okъ(ѣ)* 'широкий' та ін.

Література

1. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология, словообразование и этимология. – М., 1984.
2. Грот К. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141-1173). – Варшава, 1889.
3. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1974-2005. – Вып. 1-32.
4. Книга Большому Чертежу / Под ред. К.Н. Сербиной. – М.; Л., 1950.
5. Лизанец П.М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області: Дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1957. – Т. II (машинопис).
6. Макушев В. Исторические разыскания о славянах в Албании в средние века. – Варшава, 1871.
7. Ніколаєнко З.Г. Рефлексація давніх *o*, *e* та *ě* в говірках Любецького району Чернігівської області // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Львів, 1955. – Т. XIV. – С. 193-203.
8. Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в. – Прага, 1929.
9. Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К., 1979.
10. Справочник квартирных телефонов г. Киева / Сост. Д.М. Циолек. – К., 1976.
11. Смирнов П. Орловский уезд в конце XVI века по писцовой книге 1594-5 гг. – Киев, 1910.
12. Татищев В.Н. Избранные произведения / Под общ. ред. С.Н.Валка. – Л., 1979.
13. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования: Изд. второе, доп. – М., 2003.
14. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. I-IV.
15. Kronsteiner O. Alpen-slawischen Personennamen (= Österreichische Namen forschung. Sonderreihe 2). – Wien, 1981.
16. Petrov A. Národopisna mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773. – Praha, 1924.
17. Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku. – Kraków, 2003 (електронна версія).
18. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współ. J. Dumy. – Warszawa; Kraków, 2002. – T. I.
19. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965-1985. – T. I-VII.
20. Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy wód w Polsce. Część I.

Układ alfabetyczny. – Warszawa, 2001.

21. Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. – Berlin; Wiesbaden, 1961-1969. – Bd I-V.

22. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. – Bd I-X.